

CIRCULAȚIA CĂRȚII BĂLGRĂDENE DE SECOL XVII (NOUL TESTAMENT ȘI CHIRIACODROMION) ÎN SĂLAJ

IOAN OROS

Deși interesul pentru studierea bibliofilă și documentar-istoriografică a cărții vechi românești de Bălgrad, răspândită pe arealul precizat în titlu, își are deja firave tradiții¹, totuși circulația acestei cărți nu s-a bucurat până acum de un tratament aparte, unul potrivit cu rolul acesteia, în speță a *Noului Testament* (1648) și *Chiriacodromion-ului* (1699), jucat în opera de edificare culturală și spirituală a Sălajului, ca monumente excepționale de limbă și simțire națională.

În ce ne privește, încă de la începuturile preocupărilor noastre pe linie patrimonial-bibliofilă am acordat toată prețuirea și atenția cuvenită acestor opere fundamentale ale culturii române, organizând, de pildă, în aprilie 1998, sub genericul "Icoane și cazanii", ediția a II-a, expoziția "350 de ani de la apariția în românește a *Noului Testament* (Bălgrad 1648)", având ca ilustrare: *Biblia de-a lungul secolelor, principalele ediții românești și străine*, iar în aprilie 1999, sub același generic, ediția a III-a, expoziția: "*Chiriacodromion sau Evanghelie învățătoare* (Bălgrad 1699) - 300 de ani de la apariție", proiectată în contextul expozițional și tematic: tradiția omiletică la români².

Din păcate, cu excepția *Ceaslovățului* de la 1686³, momentan nu avem dovezi certe asupra pătrunderii și a altor tipărituri de Bălgrad în această zonă, dar ar fi absurd să credem că putem limita circulația la atât, mai ales că, sub forma lor manuscrisă, au

---

¹ A. Cănda, *Cartea veche românească în județul Sălaj /Catalog/ (I) - (IV)*, în *Acta MP*, II, 1978, p. 365-388; VI, 1982, p. 353-417; VII, 1983, p. 539-588; IX, 1985, p. 591-623; I. Oros, *Circulația cărții vechi românești de cult în Depresiunea Șimleului (secolele XVII-XIX)*, în: *Alma Mater Porolissensis*, anul II, nr. 5, Zalău, 2001, p. 46-49.

² De asemenea, ambele opere sunt etalate în cadrul expoziției permanente a Secției de Istorie "Vasile Lucăcel" a Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău.

³ Este vorba de exemplarul donat de către biserica greco-catolică din Brebi (SJ). Vezi E. Mosora, D. Hanga, *Catalogul cărții vechi românești din colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare "Lucian Blaga" Cluj-Napoca 1561-1830*, Cluj-Napoca, 1991, p. 28.

fost găsite *Cazaniile la oameni morți* ale lui Ioan Zoba din Vinț⁴.

Pe baza inventarelor celor două depozite eparhiale de la Șimleu Silvaniei și Zalău, a cataloagelor publicate, confruntate cu fișele analitice de evidență ale fostului Oficiu Județean pentru Patrimoniul Cultural Național Sălaj și cu baza de date CIMEC, au fost identificate un număr de patru exemplare din *Noul Testament* (1648) și 29 de exemplare din *Chiriacodromion* (1699)⁵; din cele patru exemplare ale primei cărți doar trei mai aflându-se acum în colecțiile locale⁶. Este de semnalat, de la început, starea mediocră de conservare, atât la nivelul legăturilor cât și a blocului cărții, puține dintre ele fiind în stare bună și complete din acest punct de vedere. Se impun, ca de altfel pentru toată cartea veche, grabnice măsuri de conservare, restaurare și igienizare a cărții din colecțiile / depozitele noastre.

Pătrunderea cărții de Bălgrad în arealul sălăjean este dovedită de însemnările așternute pe filele acesteia. În acest sens, cea mai veche atestare de circulație a *Noului Testament* o avem de la 1760 (exemplarul de la Bozna), dar se mai specifică în însemnare că: "această carte o au cumpărat strămoșii Lăzăreștilor", consemnarea datată este făcută cu mulți ani mai târziu de la intrarea cărții în posesia bisericii din acest sat⁷, iar pentru a doua tipăritură, respectiv *Chiriacodromion*, prima atestare o avem din anul 1710 (exemplarul de la Gostila)⁸.

Precum se vede, intervalele de timp interpuse între anul tipăririi și cel al atestării intrării în circuitul lecturii formale a cărților denotă un efect de colportaj relativ mare, deci o viteză de circulație a cărții destul de lentă în raport cu aceea din timpurile noastre. Din această cauză - dar nu numai - și prețurile de vânzare / cumpărare / "zalogire" vor fi, cu unele excepții, mult diferite⁹. Astfel, dacă la 1710, pe exemplarul de la Gostila se dădeau 20 de zloți, iar la 1833, exemplarul de la Fizeș era cumpărat la

⁴ *Miscelaneul de la Poienița* (SJ), colligat cu un *Molitvelnic* de Iași, 1749, inv. PCN nr. 141, Depozitul eparhial Catedrala "Sf. Vinere" Zalău.

⁵ TABEL SINOPTIC: *Noul Testament*, 1648 (Bozna, Mierța, Ulciug, Zalău); *Chiriacodromion*, 1699 (Adalin, Almașu, Bărsăuța, Bocșița, Bulgari, Ceaca, Cerâșu, Cristolțel, Criștelec, Cuzăplac, Dobrin, Dragu, Fălcușu, Fântânele, Fizeș, Gâlgău Almașului, Gostila, Horoatu Cehului, Inău, Jac, Letca, Măgura, Meseșenii de Jos, Negreni, Podișu, Pria, Sâncraiu Almașului, Solona, Someș Odorheiu);

⁶ Exemplarul de la Bozna, depistat în anul 1979, făcea parte dintr-o colecție particulară și a fost donat catedrei de Filologie de la Universitatea "Babeș-Bolyai" din Cluj, azi se află în colecțiile B.C.U. "Lucian Blaga", sub cota CN BRV 54 / 8, inv. 4273 / 1979. Vezi E. Mosora, D. Hanga, *op. cit.*, p. 17.

⁷ Totuși, cea mai veche atestare pentru *Noul Testament* se află pe exemplarul de la Zalău (AN-DJ Sălaj. Biblioteca inv. 1572/1974), dar acesta nu a avut o circulație reală aici, ci provine din zona Hunedoarei (localitatea Stănița), cu circulație în zona Turzii (localitatea Ațintiș) și a fost achiziționată ocazional de către arhivele locale.

⁸ Alte atestări de circulație în ordine cronologică: 1751 - Meseșenii de Jos, 1752 - Jac, 1761 - Fălcușu, 1799 - Solona, 1806 - Cuciulat, 1816 - Someș Odorhei (dar și Dârja - Cluj, 1705) și 1862 - Bărsăuța.

⁹ O analiză pertinentă a prețurilor, cuprinzând și exemple din Sălaj, vezi la C. Turc, *Cartea și prețuirea ei. Atitudini individuale și colective în Transilvania în secolul al XVII-lea*, în: *Marisia*, XXIII-XXIV, Târgu Mureș, 1994, p. 203-212. La fel, Fl. Dudaș, *Vechi cărți românești călătore*, București, 1987, p. 39-68.

prețul de "12 zloți cu legat cu tot", pe aceeași carte, *Chiriadromion*, atât la 1761 (exemplarul de la Fălciuș)¹⁰, cât și la 1806 (exemplarul de la Letca) se plăteau 16 florinți. La 1714, *Noul Testament*, exemplarul de la Zalău, era cumpărat "pe bani buni" de către Botă Toma din Stănița (HD) cu 24 de zloți de la colportorul Gheorghe din Așintș (Turda).

Relegarea cărților are cel puțin o dublă semnificație: pe de o parte, grija pentru starea/ sănătatea / viața cărții ca odor comunitar, iar pe de alta, prelungirea utilizării acesteia în cadrul oficierei slujbei religioase, ca obiect al lecturii formale. De obicei, prețul fiind, în genere, mai mic decât cel al cărților, compactatul acestora se făcea "pe cheltuiala" uneia sau a două persoane - nu mai mult. Pentru suma de 3 fl. în valută austriacă "s-au legat din nou", în anul 1879, *Chiriadromion*-ul de la biserica din Măgura; uneori, consemnarea evenimentului fiind făcută în prezența unei asistențe alese: "*Aceasta carte este legată prin cheltuiala lui Zdroba Iuonnu a lui Simion a:d: cu 9/6 monete convenționale prin compactaru dela Calafelie N. N. de care lucru s-au facut nainte /.../ prim-curator Boloje Petre, Brito Vaselie, Brito Gavrilă. In Drag 29 iunie 1847. Getze Iuonn Parochul Locului*" (*Chiriadromion*, exemplarul de la Dragu).

Un legător peregrin și colportor de cărți vestit în zonă, întâlnit de noi și cu altă ocazie¹¹, este Alexă Hara din Prodănești - "cantoru și compactoru" (*Chiriadromion*, exemplarul de la Bulgari).

Ne-am preocupat întrucâtva până aici de aspectul reic, material al cărții, deci ne-am îndreptat atenția asupra cărții ca obiect: "produs fabricat, articol comercial, obiect de artă"¹², dar, cum precizează același Albert Labarre, în minunata lui sinteză: "cartea înseamnă înainte de toate text, care este rațiunea sa de a fi"¹³. Nu avem căderea să ne aplecăm asupra acestui aspect fundamental și nici nu face obiectul articolului nostru¹⁴. De aceea, în continuare, vom încerca să facem câteva considerații pe marginea a ceea ce am putea numi "paratextul" cărții¹⁵, adică cele adăugate ulterior și care nu aparțin conținutului propriu-zis și tipărit al cărții: însemnările.

O excepție de la această regulă ar putea-o constitui cazul paginilor manuscrite, cele care completează părțile lipsă deja din text din cauza pierderii filelor¹⁶, sau a

¹⁰ La 1782, acest exemplar era dat - din nou - zălog pentru suma de 20 florinți și 5 măreși.

¹¹ Vezi I. Oros, *Circulația cărții vechi românești de Blaj (1753-1830) în Sălaj*, în: *Apulum*, XXXIX, 2002, p. 367-382.

¹² A. Labarre, *Istoria cărții*, Institutul European, Iași, 2001, p. 13.

¹³ *Ibidem*, p. 13.

¹⁴ În acest sens s-a pronunțat cu deosebit profesionalism E. Mârza, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia 1577-1702*, Editura "Imago", Sibiu, 1998, 218 p. cu planșe și o bibliografie exhaustivă a problemei.

¹⁵ O sinteză asupra noțiunii de paratext literar se găsește la Rodica Roșian-Cornea, *Basmul - text și relații textuale*, Universitatea "1 Decembrie 1918", Alba Iulia, 2002, p. 4-20.

¹⁶ *Noul Testament*, Bălgrad, 1699, exemplarul de la Mierța, p. 176-177.

acelor texte manuscrise, similare textului de bază al cărții respective, adăugate ulterior ca auxiliare pentru utilizare, așa cum se întâmplă cu cele 12 file manuscrise ale *Noului Testament* de la Ulciug¹⁷ sau cu exemplarul de la Meseșenii de Jos al *Chiriadromionului*, unde, pe verso celei de-a 415-lea filă avem o versiune manuscrisă contrasă a *Evangheliei* după Matei, cap. 1, v. 18-25, versiune pe care o redăm mai jos:

"Ev<a>ghelie di la Mathei

Naștere lui I<isu>s H<risto>s. așe au fost că logodită fiindu muma lui Mariia cu Iosif mai nainte, până nu să împreuna-se ei, s-au aflat avându în pânțece din Duhul Sfânt. Iară Iosif, bărbatul ei, drept fiind și nevrându să o vedească pre Dânsa, vre într-ascuns să o lase pre Ea. Și aceste el gândindu, iată îngerul D<o>mnului în vis s-au arătat lui, zicând: Iosife, fiul lui D<a>vid, nu te teamia a lua pre Maria muerea ta, că ce s-a zimislit într-însa din Duhul Sfânt iaste. Și va naște fiu și vei chiema numele lui Ii<s>us, că acesta va mântui oamenii săi de păcatele lor. Și aceste toate s-au făcut ca să să plinească ce s-au zis di la D<o>mnul prin prorocul ce zice: Iată Fecioara va lua în pânțece și va naște fiu și vor chiema numele lui Emmanuil ce s-au tâlcuit: Cu noi D<umne>z<e>u.

Și sculându-să Iosif din somn, făcut-au precum i-au poruncit lui îngerul D<o>mnului și ș-au luat muiarea sa.

Și nu o au cunoscut pre Dânsa..."¹⁸.

Deși am întreprins investigații pe mai multe surse și am comparat pasajele între ele, deocamdată nu am reușit să stabilim o filiație cât de cât apropiată a acestei versiuni; aceasta nefiind identică cu niciuna dintre toate variantele consultate. Am consultat, în acest sens, *Noul Testament* (Bălgrad, 1648), *Biblia* (București, 1688), *Biblia* (Blaj, 1795), precum și versiunile acestui pasaj găsite în cuprinsul câtorva *Minei-Prăznicare* manuscrise cu circulație în zonă¹⁹.

Așadar, dincolo de interesul pur bibliofilic pentru cărțile vechi, pentru cercetător există acel farmec unic al însemnărilor așternute pe filele sau copertele acestora, însemnări care au dat naștere chiar la unele teorii privind structura lor, morfologică sau sintactică; fiind exploatate, mai mult sau mai puțin științific, din diferite unghiuri de vedere, de la cel istoriografic pozitivist până la cel al istoriei mentalităților, potrivit cu încărcătura informativă a fiecăreia. Este fapt de experiență curentă că însemnările de danie sunt cele care dau nota iar aproape toate celelalte

¹⁷ Pe f. 12^v se află următoarea însemnare: *Scris-am eu, popa Gheorghie cel bătrîn, de 70 de ani fiind și 6: scris-am în anul 1782, conef mșta iulie, 2 zile.*

¹⁸ Vezi anexa I cu facsimil-ul paginii în chirilice.

¹⁹ *Minei-Prăznicar*, ms. din Corni (MM), copist diacul Găvrilă din Budești, 1729, f. 99; *Minei-Prăznicar*, ms. din Toplița, ante 1736, f. 81^{vr} (N.B. - ambele cu versiunea pasajului după *Noul Testament* de la 1699!); *Minei-Prăznicar*, ms. din Preluci, copist Vasile Moldovanul Dascălul, cca. 1700 și *Minei-Prăznicar*, ms. din Căpâlna, ante 1736, f. 30 - ambele versiuni având același prototip.

categorii se abat de la structura clasică de factură diplomatică.

În ce privește însemnările de danie, vom discuta mai jos doar câteva aspecte, considerăm noi, neîntâlnite și nediscutate la nivelul celor găsite pe cărțile din arealul în cauză. Acestea privesc mai ales acea parte denumită în literatura de specialitate *protocolul inițial* (adică, partea însemnării ce cuprinde formulele cu care debutează documentul) cu diviziunea ei *arenga*: "formula diplomatică ce motivează emiterea actului", "rațiunea redactării", cu alte cuvinte²⁰. Semnificative din acest punct de vedere sunt două însemnări de pe aceeași carte, *Chiriadromion* (1699), exemplarul de la Fălcușa, o primă însemnare, veche dar nedată, debutează prin a ne înștiința că trebuie "*să facem dreptate cum se cuvine de această ocetenă că o dă pomană popa ștefan și gazda dumisale Ioană, feciorului său, anume lui popa Gheorghie*" sau, tot acolo, mai târziu, la 1782, un scriptor anonim consemna: "*Iată că facem contractuș pentru această carte care o au dat popa Gheorghie zălog la Greble Todor din Muncel*". Deci, fie că este vorba de pomană, fie de zălogire, a face dreptate cărții este echivalent cu a o pune pe aceasta în ordine, "dreptatea cărții" fiind, la urma urmei, legalizarea "târgului cărții", buna ei așezare, cum ar spune filosoful C. Noica.

Durata pomenei (cartea) și a pomenirii (sufletele) se poate preciza pe două coordonate, una biologică: "*adecă la moșii lor și seminției lor câți vor hălădui dintrânșii*" (*Noul Testament*, exemplarul de la Bozna) sau, cum scria diacul Ioan Ile din Cucuiat, în 1806, la momentul cumpărării unui *Chiriadromion* (exemplarul de la Letca): "*să fie pomană viță pă sămânță până în veci*", și o alta socială: "*până când va fi sat și biserică*" (*Noul Testament*, exemplarul de la Zalău). Un exemplar al *Chiriadromionului* era dat pentru sufletul răposatului popa ștefan de la Fălcușa: "*să-i fie pomană în veci netrecuți*". În mentalitatea elitelor satului tradițional, chiar și simpla trecere a numelor pe restavul cărților sfinte, atrage după sine ocrotirea divină; din aceste rațiuni, credem, se consemna cu discreție: "*Eu, Gligor Lazăr din Bozna, dascăl 1852 și numele părinților mei, Ioachim și Mărie*" (*Noul Testament*, exemplarul de la Bozna). De același tratament beneficiază și consemnarea morții cuiva aici, eveniment care întrece cu mult semnificația consemnării oficiale a decesului în matricola comună a bisericii, alături de toți ceilalți (*Noul Testament*, exemplarul de la Zalău)²¹. Nu mai vorbim aici de lungul șir al pomelnicelor, al "sufletelor înrămate" în

²⁰ Pentru aceasta vezi ampla demonstrație la: C. Mălinaș, *Catalog de carte românească veche 1643-1830*, Editura "Mihai Eminescu", Oradea, 1993, p. 17-22.

²¹ Tot aici avem surpriza să găsim un deosebit "Verș la morți", scris de popa Crăciun din Stănița, text publicat întâia oară în: *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog*, București, 1985, p. 23-24; foarte puțin asemănător cu cele întâlnite la I. Breazu, *Versuri populare în manuscrise ardeleni vechi / Extras din "Anuarul Arhivei de Folclor"*, V, București, 1939, p. 79-110.

marginile filelor mai ales, sursă ineputabilă de studiere a onomasticii românești în evoluția acesteia pe câteva secole, cu nume și prenume astăzi foarte rare sau dispărute din uz²².

Referitor la "blestem" vom atrage atenția doar asupra a două aspecte inedite în contextul însemnărilor de pe cartea veche de cult din Sălaj, și anume: clauzele de iertare și hoțul prezumtiv. Uneori, în însemnări se manifestă grija ca blestemul să nu cadă și asupra urmașilor, stipulându-se clauze de iertare pentru cartea înstrăinată: "*nime să o iaie cu sila de la el, că va fi afurisitu acela om, iară cu voia lui poate a o lua*" (*Chiriadromion*, exemplarul de la Fălcușu); și "*de o va aduce iarăși la beserică la Stăniș, acela să fie iertat și blagoslovit*" (*Noul Testament*, exemplarul de la Zalău). Cu aceste excepții, de regulă, de drastica afurisenie nu este scutit nimeni: "*acăr din sâmbânță, acăr oameni străini, acăr preuți*" (*Noul Testament*, exemplarul de la Bozna) sau acela "*într-a cui mână va căde și nu va spune să fie procler, căci: cine o va fura să hie lăpădat de D-zeu*" (*Chiriadromion*, exemplarul de la Jac). Hoțul prezumtiv al cărții, indiferent din ce categorie sau straturi sociale amintite ar proveni, nu poate fi decât: "*vrin om rău și fără de ispravă - de - să gândească să o fure*" pe aceasta (*Chiriadromion*, exemplarul de la Gostila).

Epuizând cumva tematica specifică a însemnărilor de danie, vom trece în revistă pe cele clasabile în alte categorii, cele în / la care nu mai găsim stiliconarul de factură diplomatică și în structura și conținutul cărora pătrund vizibil elementele modernității. Așa cum am subliniat și în altă parte, însemnările înseși ne conduc la concluzia că nu orice eveniment "domestic" petrecut în viața comunității tradiționale sau a individului solidar cu aceasta poate deveni obiect al consemnării; ci, potrivit unei grile mentalitare ce guvernează selecția faptelor, doar acele evenimente sau trăiri care au avut ca efect un puternic și zguduitor impact sufletească sau material asupra comunității sau asupra scriitorului²³. În acest sens, majoritatea însemnărilor de acest tip poartă pecetea gravității. Astfel, cantorul Ioan Lupaș de la Almaș, de două ori pe aceeași margine de filă, nu pregeta să-și manifeste bucuria faptului că: "*În anul 1852, în 21 Iulie am vădiut pre Împaratul Francisk Iosif*", poate ocazie unică pentru o viață de om, în acele timpuri (*Chiriadromion*, exemplarul de la Almaș). Deși însemnările ce consemnează anomalii meteorologice, cu impact negativ asupra calendarului agricol și cu repercusiuni serioase asupra nivelului de trai al comunității pe un anumit interval de timp, sunt mai multe (mai ales pe exemplarul *Chiriadromionului* de la Meseșeni de Jos, 1885, 1925) nu ne vom opri la ele, ci ne vom referi la una în care - consemnând faptul că, fără să precizeze când anume: "*După Paști, două săptămîni au*

²² Anghelina, Căta, Cozma, Dămian, Filip, Florean, Ignea, Ileană, Irină, Lupul, Mărinca, Mercă, Nedă, Nicoară, Pavel, Sâmedreană, Simină, Sânziană, Stanca, Toader, Todoră, Toma, Varvară.

²³ Vezi Vezi I. Oros, *op. cit.*, în: *Apulum*, XXXIX, 2002, p. 367-382.

nins așa de multu omătu, **până la termure**" (Noul Testament, exemplarul de la Bozna) - ni se destăinuie un mod de apreciere a dimensiunilor unui fenomen în cadrul unei comunități, folosind drept unitate de măsură un reper natural și nu convenția metrică. Un eveniment cu un impact deosebit l-a trăit și popa Adam Crăciun din Stănița când, la preoție fiind, în Sibiu, în: "Anul 1793, 25 martie, 11 ceasuri pi la miază-noapte, s-au cutremuratu pământu<l>" (Noul Testament, exemplarul de la Zalău).

O penultimă secvență a lucrării noastre se referă la însemnările pe cartea veche de Bălgrad cu circulație în Sălaj, din care se degajă ca mesaj atât atitudinea față de carte, cât și lectura informală și reflecțiile pe marginea acesteia. Nu numai că, la nivelul comunității, odată trecută pomană bisericii respective, cartea este protejată prin blestem, după cum s-a văzut, dar este de datoria atât a celui care a plătit-o să vegheze la neînstrăinarea acesteia: "iar după moartea noastră să aibă feciorii noștri grijă de această carte, ca să fie tot la această beserică" (Noul Testament, exemplarul de la Zalău), cât și a aceluia care a preluat-o de la donator, cum era stipulat pe Chiriadromionul de la Pria ("Ioan a Mihai Cărabă din Hodișu și o au dat în mâna lui popa Luca să-i poarte de bai"); clauza de lectură fiind doar aceea că: "cine va ceti dintrânsa să facă pomenire dumisale și părinților dumisale" (Chiriadromion, exemplarul de la Fălcușa). Cu acest ultim exemplar, încă neintrat pe atunci în zona Sălajului, la 1763, un gest de solidaritate intercomunitară îl facea popa Gheorghe din Bogata Ungurească (CJ), împrumutând "această oțetelnă până la Sânpetru, fără nici un ban, numai pomană", la biserica din Vima Mare (MM).

Dacă, din motive nedeductibile direct, însemnarea fiind păstrată fragmentar, la anul 1799, pe Chiriadromionul de la Solona, un scriptor anonim și posesor al acestui exemplar nota despre cum cineva dorea peste voia lui "cartea să o cumpere și eu n-am vrutu să o vându", alta va fi soarta cărților nefericitului popă Dimitrie, cel din însemnarea următoare:

"Acele cărți, anume Păucenie și Octoih, au fost a lui popa Dimitrie carele au perit la Alejd și le-au fost dat zălog drept 21 de florinți, în mâna lui Rus Ioan din Șeredi<i> și le-au dat cu zi în 2 săptămâni, iară plinindu-se zua și neviind popa Dimitrie la cărți iar <lui> Rus Ion fiindu-i nevoie de bani au îmbiat pre mulți preoți să le plătească, și aflându-s<e> popa Ion de la Cățălul Rumânesc l-au plătit cu 21 de florinți cu zi 2 săptămâni și i-au feleluit Rus Ion că nime nu le va putea lua de la popa Ion, nici dela feciorii lui ce vor fi la dâșii în viața lor. Dreptate au fost popa Ursan de la Șeredii. Vleat 1751, mșta dek. 5 dni".

O categorie de pseudoînsemnări, neluate în seamă de către cercetător, sunt cele de genul **proba pero, proba calamis**, deși, după cum vom vedea în exemplul de mai jos (Chiriadromion, exemplarul de la Dragu), aceste "încercări de condei" sau

"probe de peniță"²⁴ pot sugera, în cazul nostru, o anume mentalitate și orizont ludic-livresc, dar și de lectură, proprii dascălului "normalesc" de țară:

"Scrisoarea o au făcut Iosif Prodan, dascălu de la Drag. Proba Pero Perța Amaltco Hasite Pohalm Istina Brazi (?).

Așa zice Solomon: Nici o hasnă nu este de o fântână pecetluită și...

Minune era când au trecut Israeliteanu prin Marea Roșie au lucru firesc <?>"

Interesul pentru structura cantitativă a cărții se poate deduce din următoarea însemnare de lector: "81 de cazani<i> sunt în carte. 1876" (*Chiriadromion*, exemplarul de la Someș-Odorhei), iar din moment ce însemnarea este și datată, credem că "descoperirea" a avut o anumită rezonanță la nivel afectiv și mentalitar.

Dar nu numai dimensiunea cantitativă impresionează pe cititor. O ultimă însemnare, descifrată de noi de pe o pagină ultimă a forțațului cărții respective, reprezintă, în sine, o reflecție în care, pe de o parte, avem exprimat sentimentul de copleșire în fața bogatei înțelepciuni a acestei cărți românești de învățătură, iar pe de alta, un anume sentiment de zădărnicietate ce încearcă aflat în fața gândului cuprinderii vreodată a întregii înțelepciuni a *Chiriadromionului*:

*"Această carte din s<fin>ti Cazanie cine o ceti bine și să socotească că rușine <i>asti și îngândescu ce zice acaru popa acaru de<a>c, cine vre s'învați multu trebuie a răbda, cine n'a răda, zo n-o învați că de razi și puținel dobândești. Scris-am pop<a> Văsăl<i>e, amin. amin. amin." (*Chiriadromion*, exemplarul de la Fizeș).*

Făcându-se o selecție de cazaniilor/ cazanierele, inclusiv *Predichele* lui Petru Maior (Buda, 1810-1811), din totalitatea cărților românești vechi păstrate în colecțiile sălăjene s-au obținut următoarele date:

- Cazania lui Varlaam, Iași, 1643	9 exemplare;
- Chiriadromion, Bălgrad, 1699	29 exemplare;
- Chiriadromion, București, 1732	31 exemplare;
- Cazanii, Râmnic, 1748	9 exemplare;
- Cazanii, București, 1768	27 exemplare;
- Cazanii, Râmnic, 1781	6 exemplare;
- P. Maior, Prediche..., Buda, 1810-1811	4 exemplare.
Total:	113 exemplare.

Raportat la întregul patrimoniu de carte românească veche, acestea reprezintă 10 %, iar comparativ cu alte cazanii/cazaniere, *Chiriadromion*-ul de la 1699 este depășit cu puțin ca număr de exemplare doar de *Chiriadromion*-ul de București (1732; 31 exemplare).

²⁴ Vezi în acest sens și I. Mârza, *Semnificația cărții în comunitățile rurale românești transilvănene (secolele XVII-XVIII) în lumina însemnărilor: mentalitate și sensibilitate*, în: *AIIX*, XXX, 1993, p. 126-127.

Considerăm, în încheiere, că prezența masivă a *Chiriacodromion*-ului de Bălgrad în arealul studiat, precum și a celorlalte cărți de învățătură constituie un argument serios privitor la tradiția noastră omiletică și aplecarea spre lectura "evangelieiilor învățătoare" a românilor din Sălaj.

**LA CIRCULATION DU LIVRE ANCIEN DE BĂLGRAD DE XVIIE
SIÈCLE (*NOUL TESTAMENT ET CHIRIACODROMION*) EN SĂLAJ
(Résumé)**

Dans son article, l'auteur presente les anciens livres roumains de Bălgrad (l'ancien nom de Alba Iulia) existantes dans les collections du département de Sălaj (*Noul Testament*, 1648, 4 exemplaires, *Chiriacodromion*, 1699, 29 exemplaires) et analyse les notisses olographes trouvées sur leurs feuilles, en mettant dans le circuit scientifique la richesse documentaire inestimable, concernant leur valeur culturelle et spirituelle specifique pour l'historiographie locale.

ANEXĂ

www.muzeuzalau.ro / www.cimec.ro